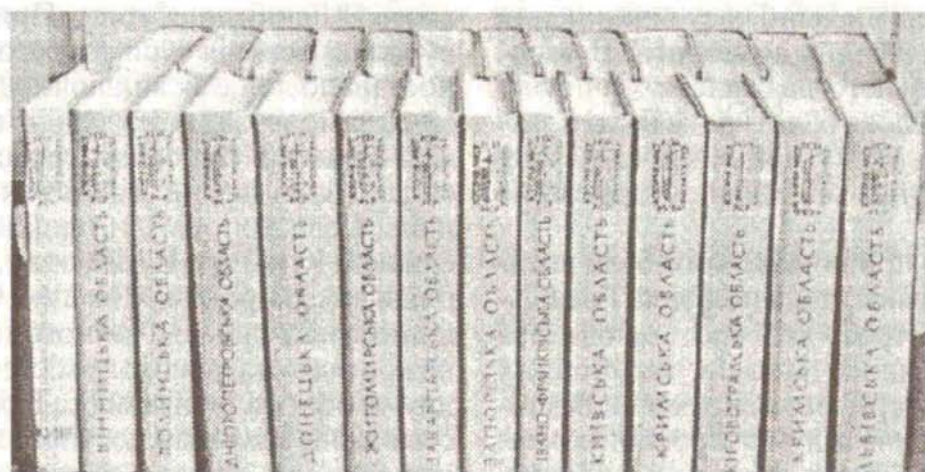

ІСТОРІЯ
МІСТ І СІЛ
УКРАЇНИ

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ ДАТ ЗАСНУВАННЯ МІСТ УКРАЇНИ

Проблема датування початків міст України, особливо Південної, в останні роки набула несподіваної, на перший погляд, гостроти. Час від часу спалахують суперечки між прихильниками різних поглядів, які нерідко набувають політичного забарвлення.

Перш ніж торкнутися цієї проблеми, звернімося до досвіду цивілізованих країн. Там при визначенні дат заснування міст виходили найчастіше з першої згадки про конкретне місто в історичних джерелах, хоча там воно могло містом і не називатися, наприклад, “колонії” древніх римлян. Такими джерелами найчастіше є літописи й хроніки, а також (останнє характерне для низки європейських країн) королівські грамоти на магдебурзьке право населеному пункту, після чого він автоматично ставав містом з правового погляду. Оскільки в Московській державі не було магдебурзького права, то початок міста вели від літописної, або іншої джерельної згадки, або від заснування фортеці. Рідше при визначенні часу виникнення міста виходили з даних археології. В особливих випадках місто вважалося “вічним”, як-от Рим. Здавалося б, логічним було б застосувати цю методикку при визначенні віку міст України. Однак так робилося далеко не завжди.

Головною причиною цього була великодержавно-шовіністична політика Російської імперії, на потребу якій спотворювалася історія неросійських народів, загарбаних Москвою чи Петербургом; прямо чи безпосередньо проводилася думка про нібито месіанську, принаймі культуртрегерську роль російського народу. За прикладами далеко ходити не треба. Досить нагадати, скажімо, нав'язування українцям, починаючи від шкільної лави тези про те, що українським першодрукарем був І. Федоров, трактований звичайно як московит. При цьому в підручники не потрапляли згадки про дійсного першодрукаря Ш. Фіоля, який став друкувати

книги на 80 років раніше. Прагнучи успадкувати свої “права” на завойовані чи під тиском приєднані до Російської імперії землі, Москва старанно винищувала історичну топоніміку, сформовану переважно корінним народом, перейменовуючи на свій лад навіть річки, фальсифікуючи історію виникнення міст, взагалі заселення цілих країн та регіонів. Така політика сприяла русифікації корінного населення, формуванню ментальності російськомовного “совка”, якому було надано звання “новой исторической общности”. Класичним прикладом цього є наруга над історичною пам'яттю, вчинена в Криму після депортації звідти у 1944 р. кримських татар. Така політика проводилася й раніше Російською імперією, але у 1944—1945 рр. вона набула свого апогею. Замість історичних топонімів, таких, як, наприклад, Коктебель постали нові топоніми типу “Планерское”. Крим густо всіяли такі покручі, як “Насыпное” замість історичного “Насип-кой”, всілякі “Ленинские” тощо. При цьому замовчувалася історія Кримського ханства, яке поставало лише як виключно дика й ворожа сила, замовчувалися очевидні факти з історії міст Криму. У свідомість громадян вбивалися фальшиві факти, згідно з якими Сімферополь, Севастополь і ін. виникли після приєднання Криму до Росії і, отже, нараховують близько 200 років. Між тим Сімферополь виник унаслідок звичайного перейменування кримськотатарського містечка Акмечеть, другого за значенням міста Кримського ханства після Бахчисараю. Саме тут була резиденція калги-султана, другої після хана особи (командувача військ), саме тут, за даними сучасників, наприклад, турецького мандрівника другої половини XVII ст. Евлії Челебі нараховувалося десятки каравансараїв, крамниць тощо.

За такою ж самою схемою відбувалася фальсифікація ранньої історії міст Південної України, а часом і не тільки її. Досить сказа-

ти, що славний Чигирин — столиця Української козацької держави у 1648—1676 рр., з волі упорядників офіційного переліку населених пунктів УРСР (1978 р.) став містом... на початку ХІХ ст. Тоді, бачте, вийшов царський указ про надання Чигирину статусу повітового містечка.

Особливо фальсифікувалася першопочаткова історія міст Південної України. У даному випадку російський офіціоз керувався ним же створеним міфом про “Новоросію”. Згідно з цим міфом, величезний регіон (Південна Україна) оголошувалася “Диким полем”, який став заселятися нібито тільки з його приєднанням до Російської імперії в елизаветинські та катерининські часи і появою тут російських поселенців, меншою мірою — іноземних колоністів (серби, німці, албанці тощо). При цьому некоректно трактувалося само поняття “Дике поле”, яке сприймалося буквально.

Не враховувалося, що кордони “Дикого поля” постійно змінювалися і що не можна переносити політичну й демографічну ситуацію в регіоні, яка складалася після монголотатарської навали в середині ХІІІ ст., на ХV—ХVІІІ ст. Найголовнішим же було те, що міф про “Новоросію” ігнорував запорозьке козацтво, трактував його як бандитський елемент і відводив йому третьорядну роль в заселенні регіону. Між тим, саме запорожці, плоть від плоті українського народу, які постійно поповнювалися за рахунок втікачів з інших регіонів України, не тільки воювали в цих краях, боронячи їх від агресії Османської імперії, а й освоювали та заселяли його, засновували не тільки хутори, села, а навіть і міста (Старий і Новий Кодаки, Самара та ін.). Настирливе нав’язування міфу про “Новоросію” у людську свідомість починалося з шкільної лави, його стверджувала вся система лекційної та монументальної пропаганди, новоутворена топоніміка тощо. Водночас історія запорозького козацтва майже не розроблялася, практично не публікувалися джерела з його історії, особливо в радянський час. Красномовним свідченням цього є неодноразові заборони публікації залишків архіву Коша Нової Запорозької Січі. В результаті перший

том археографічної серії вийшов тільки в самостійній Українській державі (1998).

Своєю чергою виходили тенденційні агітки типу приснопам’ятного збірника документів “Дніпропетровську — 200 лет” (Дніпропетровськ, 1976), де ні слова не говорилося про козацький період в історії краю та міста, що передувало відверто брехливій даті (1776) народження сучасного великого міста України.

В результаті особливо викривленою стала історія першопочатків таких міст, як Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк, Кривий Ріг, Маріуполь, Нікополь (Микитин Ріг), Самара (Новомосковськ) та ін. Для прикладу звернемося до Дніпропетровська. Ще в 1635 р., згідно з рішенням сейму Речі Посполитої, до складу якої входила тоді більшість українських земель, в т.ч. і даний регіон, було збудовано фортецю Кодак (Старий Кодак). Це було зроблено руками українських козаків і селян. Кодак, який значився з цього моменту на всіх картах Європи, через деякий час (1.Х.1648) з початком Національно-визвольної революції перейшов до рук українських повстанців і став потужною твердинею в тодішніх південних рубежах Гетьманщини. До речі, Кодак як місто згадується в російсько-українському договорі 1654 р., йому там присвячено останню статтю. У Кодаці виникла паланочна адміністрація, вже в 60-х рр. ХVІІ ст. тут був свій, кодацький полковник. Неподаляк, вище Дніпром, виник Новий Кодак (1645 або 1650 рр.), який у ХVІІІ ст. обігнав Старий Кодак і став центром Кодацької паланки. Між Старим і Новим Кодаками сформувалися поселення: Лоцманська Кам’янка, Мандриківка, Половиця, що нині становлять райони сучасного Дніпропетровська і навіть зберігають історичні назви (Лоцкам’янка і Мандриківка). Відбувалося у ХVІІ ст. заселення й лівобережної частини міста. Все це було проігноровано і по сьогодні “батьки міста” воліють звертатися до царських указів, плутаючися в різних датах (1776, 1783, 1787). При визначенні дати народження Новомосковська (за 29 км від Дніпропетровська) було проігноровано, що тут містився старовинний центр найзначнішої паланки Війська Запорозько-

го — Самара (Самарь), що виник якщо не після козацької реформи короля Речі Посполитої Стефана Баторія (1578), то вже в першій половині XVII ст. Натомість ідеологами “Новоросії” виникнення міста було пов’язано з побудуванням дерев’яної фортеці московськими стрільцями, що прибули сюди під час підготовки до Другого Кримського походу (вона була зруйнована у 1711 р. за умовами Прутського миру, а стрільці залишили її).

Микитин Ріг (майбутній Нікополь) був певний час столицею Війська Запорозького, тут у 1638—1652 рр. розташовувалася Микитинська Січ. Цей очевидний факт було проігноровано, натомість виникнення Нікополя було віднесено до катерининських часів. Давній Коцюбіїв, що згадується ще в хроніці Яна Длугоша на поч. XV ст. як місто, що вело торгівлю хлібом з Константинополем, було засноване в часи панування великого князя Литовського Витовта (1385—1430), в усякому разі на початку XV ст. Після завоювання Коцюбієва турками він став називатися Хаджибей, коли ж був узятий військами Російської імперії наприкінці XVIII ст., то був перейменований в Одесу. І тут *перейменування* реально існуючого міста було оголошене його заснуванням. При цьому звичайно ігнорувалася роль запорозького та чорноморського козацтва, які навіть в Одесі катерининських та павлівських часів сформували низку районів, що існують і сьогодні.

Характерно, що в гострих дискусіях навколо першопочатків міст місцеві можновладці, як правило, ігнорують думку дослідників. Так, у 1996 р. представники міської влади у Дніпропетровську забажали відзначити ... 220-ту річницю виникнення міста. Тільки протести громадськості, підтримані науковими експертизами Інституту історії України НАНУ, Інституту української археографії та джерелознавства НАНУ, деяких інших наукових установ, зупинили цю нерозумну ініціативу. В той же час місцеві можновладці не визнали й правоту наукових установ, бо вона суперечила милим їхньому серцю поняттям про історичну правду і минуле козацького краю, тому вони лише відклали проведення ювілейних торжеств. Цікаво, що міську владу у цьому питанні не

підтримав жоден спеціаліст-історик, вона тут воліла покликватися сама на себе та на думку деяких архітекторів та журналістів.

Відклали і затвердження чи відновлення старовинного козацького герба міста (відповідний проект розробило Українське геральдичне товариство, не приховуючи при цьому, що мають на меті створити якийсь новий еkleктичний герб Дніпропетровська у стилі компартійної гербоманії 60—80-х рр.).

Є й інші причини неправильного визначення дат заснування міст України, які коріняться у загальній відсталості української історичної науки, яка, своєю чергою, була наслідком колоніального стану України. Так, в чернігівський том “Історії міст і сіл Української РСР” увійшли неточні, як правило, “омолоджені” дати заснування низки населених пунктів Чернігівської області. Автори цих нарисів не знали, наприклад, про існування присяжних книг 1654 р. Ніжинського полку, частково опублікованих на сторінках “Актов, относящихся к истории Южной и Западной России” (СПб., 1878. — Т. X). Отже, ряд населених пунктів, виникнення яких вони помилково датували XVIII ст., існували, навіть як сотенні міста, вже у 1654 р. Таким чином, ці населені пункти вийшли на сторінках важливого видання молодшими на 50—100 років. Інший приклад. Упорядники вінницького тому тієї ж публікації навіть не згадують про дату заснування Кисляка, а Соболівку безпідставно пов’язують з хутором Антонівкою, що існував у середині XVII ст. Тим часом, ці населені пункти вже в 1649 р. були сотенними містами Уманського полку Гетьманщини і дані про це містяться у знаменитому Реєстрі Війська Запорозького 1649 р., виданому ще у 1875 р. Перелік такого роду прикладів можна продовжити й далі.

Все вищесказане вимагає від наукової (і не тільки наукової) громадськості рішучих заходів щодо ліквідації фальшивих стереотипів.

Настав час написати правдиву, об’єктивну історію України, настав час внести корективи у датування виникнення українських міст.

Ю.А. Мицик, проф.
(м. Київ)